

27. Там само. – розд. II, арт. 27.

Тюрменко І.І.
Національний університет харчових технологій

ІВАН ОГІЄНКО: ЧАС, ПОДІЇ, ЛЮДИ

За кількістю наукових міжгалузевих розроблень в сфері гуманірних знань, за їхнім тематичним розмаїттям особистість І.Огієнка, його життя та творчій доробок є одними з найпопулярніших. Це дає підстави говорити про огієнкознавство як напрям досліджень. І всеж, незважаючи на значну низку різнопланових наукових праць, присвячених вченому, маловивченою залишається проблема взаємозв'язку І.Огієнка з оточенням. Саме включення такої багатогранної постаті, якою був учений, в контекст епохи в усіх її проявах та взаємовпливах, є не лише ключем до зрозуміння його особистості, а й до розуміння внутрішньої атмосфери українського середовища, в якому перебував І.Огієнко як на теренах України, так і поза її межами.

Зазначимо, що сучасних дослідників приваблює не лише універсалізм знань вченого. Феномен його особистості полягає також в активній суспільно-політичній діяльності, без якої не можна уявити історію визвольних змагань, боротьбу за незалежну державу і церкву у наступні часи. Вихор людських стосунків, в епіцентрі яких постійно перебував І.Огієнко, не лише ставали виявом певного типу його поведінки, але й відповідно до конкретних історичних подій спрямовувались ним на зміну тих чи інших суспільних обставин. Життєвий досвід І.Огієнка – це приклад активної творчої особистості, у нього власне, “хатнє добро” завжди поступалося служінню народу та державі.

Найактивніший період діяльності вченого припав на складний та переломний час в історії України, коли вирішувалась її доля і майбутнє. Ейфорія початку Української революції змінилася на розуміння важкої наполегливої праці на добро нації, а прикрість поразки на прихильність до інтегральних націоналістичних ідей, що виявилось в бажанні за будь-яку ціну здобути втрачену українську державність у міжвоєнний та воєнний часи.

В силу обставин, що склалися, І.Огієнко безпосередньо перебував в епіцентрі політичного, державного, наукового, релігійного та культурного життя України, Польщі, Канади, а за впливом свого духовного спадку залишив помітний слід у всьому християнському світі. Він мав досить широке оточення, активно спілкуючись з Б.Антоничем, Л.Білецьким, О.Бочковським,

Я.Гординським, М.Грушевським, Д.Дорошенком, А.Животко, А.Кримським, Н.Королевою, І.Крип'якевичем, Ю.Липою, С.Масловим, В.Перетцем, Н.Полонською-Василенко, С.Петлюрою, В.Приходьком, П.Скоропадським, Й.Скрутенем, К.Студинським, С.Русовою, М.Шаповалом, С.Шелухінім, А.Шептицьким, В.Щербаківським та багатьма іншими визначними українськими діячами. Всі вони були різними за ідейними та політичними переконаннями. Однак І.Огієнко ніколи не керувався ідеологічними принципами у своїх стосунках. Навпаки, він належав до тих небагатьох представників української інтелігенції, які намагалися об'єднати зусилля національної еліти на теренах культури і науки. “Я завжди був тим цементам, що об'єднував людей між собою, а ніколи не роз'єднував”, – писав І.Огієнко в листі до К.Студинського від 29 грудня 1938 р. Проте українське середовище, заангажоване політичними доктринами, звинувачувало вченого у амбітності, а його неймовірну працездатність розцінювало як кар'єризм.

Намагання І.Огієнка зайняти серединну позицію та об'єднати роз'єднану через свою заполітизованість українську інтелігенцію не слід розглядати як його спрощене ставлення до людей. Єдність Огієнко розумів не як однаковість. Він вважав природнім для людей, що вміють мислити, поділ на політичні партії та групи. Але зовсім неприпустимим, з його точки зору, було розпалювання між ними ворожнечі, яке, часом, доходило до нищення одне одного, не давало можливості нормально працювати. Оскільки з 1918 р. І.Огієнко не належав до жодної політичної партії, він залишався досить осібно на українському політичному олімпі. Його позапартійність, час від часу, ставала на заваді політичної кар'єри, а в 1923 р. після розформування урядових структур УНР на терені Польщі його було “раптово і несподівано звільнено з посади міністра ісповідань і, навіть, “не подякувано за чесну і віддану службу” [1].

Незважаючи на те, що І.Огієнко мав досить широке оточення, вірних і відданих друзів у нього було мало. З одним з них – Леонідом Тимофійовичем Білецьким (1882–1955) – його пов'язувала міцна дружба, овіяна романтикою студентського життя, що витримала впробування часом. За визначенням самого І.Огієнка, Л.Білецького він вважав “більше ніж за приятеля”.

Пройшовши з Білецьким добру наукову школу в “Семінарії російської філології” професора Володимира Миколайовича Перетца, І.Огієнко дуже щільно співпрацював зі своїм другом на науковому терені. Упродовж 1918-1920 рр., на запрошення ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету І.Огієнка, Л.Білецький завідував кафедрою української літератури та очолював деканат історико-філологічного факультету університету. Після поразки національної революції, Л.Білецький у 1920 р. разом з університетом емігрує за

кордон. Найбільший вияв його творчих сил припадає на час перебування у Чехословаччині, де він брав активну участь у створенні осередків української культури.

Досить активно Л.Білецький займався науковою роботою. Як історика української літератури його цікавила творчість І.Котляревського, О.Олеся, Т.Шевченка, І.Франка, Л.Українки, С.Черкасенка тощо. У 1929 р. Л.Білецький здобув ступінь доктора. І.Огієнко високо цінував його як науковця. Вітаючи Л.Білецького з 50-літтям, І.Огієнко у листівці від 8 вересня 1932 р. писав: “Пригадую собі низку тих літ, коли ми працювали й училися разом із Вами. Вірю, що дочекаємося ще того часу, коли знову будемо працювати разом, – тільки праця буде може щасливішою, як то було досі ... [2].

З Л.Білецьким І.Огієнко відверто ділився радіщами і печалями. Саме від Л.Білецького І.Огієнко отримав вітання на десяту річницю відкриття Кам’янець-Подільського університету. “Привітання Ваше прийшло як раз тоді, коли я сидів занурений, згадуючи добу Кам’янець-Подільського університету. Робилося все, що було в силах людських, але долі не вгодно було поблагословити нашої збірної праці. Крім Вашого, получив ще привітання від Д.Коломійця, – і більше ні від кого [...] Так громадянство цінить свою найкращу культурну установу” [3]. Підтримав Л.Білецький свого друга, коли той зазнав нищівної критики у деяких львівських виданнях у 1935 р. Зі свого боку І.Огієнко як редактор і видавець часопису “Наша культура” (1935-1937) друкував, як зазначалося в одному з недатованих листів І.Огієнка до Л.Білецького, “з великою приємністю” статті Білецького, запрошував його “стати професором Холмської Православної Духовної Академії” [4]. На жаль, шляхи їхні надалі не перетнулися. Семінарію вдалося відкрити лише в 1943 р., а вже у липні 1944 р. для митрополита Іларіона починається новий етап еміграційних поневірянь, які врешті-решт привели його до Канади.

Спільна праця на теренах українського державотворення, відданість українській справі пов’язували І.Огієнка і юриста за фахом, професора карного права Українського Вільного Університету у Празі Сергія Павловича Шелухіна (1864-1938). Ймовірно, що заприятелювали вони ще під час їхньої роботи в першому уряді Директорії УНР, очолюваного В.Чехівським. І.Огієнко на той час був міністром освіти, а С.Шелухін виконував обов’язки міністра юстиції.

Зближували двох учених і наукові інтереси. На теренах української науки І.Огієнка і С.Шелухіна об’єднували етимологічні проблеми з мовознавства та історії, дослідження стародруків тощо. “Гірше справа з потрібними Вам словами, – відповідав І.Огієнко в листі від 11 травня 1932 р. на запитання

С.Шелухіна, – Іпатіївський Літопис так само випозичений ... А не роздобувши (його – І.Т.) не добре й зрозуміти тих слів, про які питаєте. И.И. Срезневській: “Матеріали для словаря древнерусского языка” 1834 р., т. I. ст. 441 подає це слово без перекладу, цебто не знає його значення. Я б слово “выгонци” скоріше прийняв за “вигнанці”, від слова “вигонити, вигоню”. Є.Тимченко “Історичний Словник українського языка” т. I 1930 р. ст. 384 слово “вигонець” (як раз цього місця Літопису) перекладає вигнанець”. Однак в листі від 4 квітня 1934 р. І.Огієнко досить категорично висловлює свою думку з приводу етимологічних студій С.Шелухіна: “Дуже Вам не раджу ані писати, ані встрявати до етимологічних справ, бо це справа занадто фахова, а Ви ж правник. А то будете твердити такі речі, як те ніби “пир”чи “ватага” – то з грецького. Це вияснюється тепер так: ми маємо довгі сотні слів, що однакові з гр.(ецькими), але ж вони не від греків узяті, бо ці ж слова маємо і в інших старших мовах .... В своїх “Греко-слов’янських етюдах” проф. Фасмер знаменито вияснив усі ці справи, він подав довгі списки, що ми взяли їх з грецького. Проф. Ільїнський – світової слави етимолог, і знає, що пише ...” [5].

Між ними точилися гострі дискусії, що інколи призводили до тимчасового припинення листування. Але час від часу, без образ і особистих кривд контакти знову поновлювались. С.Шелухін як правник за фахом, вивчаючи історію права в Київській Русі, не міг обійти проблему її походження. Обстоюючи кельтську теорію, він був науковим опонентом автохтонної концепції І.Огієнка. С.Шелухін, зокрема, намагався пояснити, не з’ясовані М.Грушевським і О.Шахматовим, факти появи дулібів і тиверців, а також зміни еллінського свята Діонісія у Прибужжі і Придністров’ї на римське свято Бакха і Бака переселенням в Україну галлів (кельтів). Дотримувався С.Шелухін і оригінальної точки зору на появу християнства та топонімики в руських землях. “Маємо факти, – писав він у листі до І.Огієнка від 27 листопада 1933 р. – що руські князі звідси, з Боспорського царства взяли титул кагана, звідси в 750–760 р. перейняли християнство, а й перше св.(яте – І.Т.) письмо звідси одержали, звідси перенесли в Чернігівщину назви Сурож, Хазари, Казарка, а в Київщину Китаїва, швидше власно звідси і маємо тризуб”. Однак їх об’єднувала завзята боротьба проти норманістів. “Коли б Ви поділяли норманську теорію, то ніколи б не написали тієї прекрасної праці про Кирила, яка ввела Ваше ім’я в коло європейських учених, – писав С.Шелухін в листі до І.Огієнка від 27 листопада 1933 р.” [6]. С.Шелухін нерідко послуговувався етимологічними розвідками І.Огієнка в доказах ненауковості норманської теорії. На сторінках літературно-наукового журналу “Дзвони” він виступив з різкою критикою норманського принципу, покладеного в основу

підручника з історії України, написаного Д.Дорошенком [7]. При написанні рецензії С.Шелухін не раз звертався до І.Огієнка за консультаціями та науковими порадами.

Справжньою професійною школою, в якій І.Огієнко набув видавничого, редакторського, а також наукового досвіду, стала співпраця з Михайлом Сергійовичем Грушевським (1866–1934). У 1907 р. М.Грушевський переніс роботу Наукового Товариства імені Шевченка (НТШ) зі Львова до Києва, створивши мережу наукових центрів. Так, у травні 1907 р. у Києві було засноване “Українське наукове товариство”, видавалися “Записки наукового товариства” та збірники його секцій. Науковим збірником філологічної секції був “Літературно-науковий вісник”. Тут і сталося перше знайомство Івана Огієнка з Михайлом Грушевським.

До роботи в Науковому товаристві І.Огієнка залучив В.Перетц, який разом із М.Грушевським та іншими науковцями створював його в Києві. На той час Огієнко був ще студентом, для якого авторитет поважного ученого-історика, громадського і суспільно-політичного діяча – М.Грушевського, мав велике значення для формування засад наукової роботи. Саме того часу (1907–1909 рр.) стосунки між ними досягли свого апогею [8]. Працюючи в “Записках наукового товариства” в Києві, І.Огієнко виконував щоденну “чорну”, надзвичайно напружену роботу, без якої не існує жодне видавництво. У 1908-1909 рр. він був коректором та неофіційним редактором, перекладав “на українську мову праці В.Перетця, А.Лободи, М.Петрова, Л.Добровольського, Г.Павлуцького” [9], складав свій словник української мови, писав рецензії на статті М.Біляшівського, А.Лободи, Л.Добровольського. В одній із таких рецензій на словник української мови В.Дубровського–І.Стешенка, І.Огієнко зазначав, що вага його визначається започаткуванням “цілої низки словників, які конче необхідні українському народові” [10]. Пройшовши всі рівні оволодіння редакторською майстерністю, І.Огієнко набув досвіду, який неодноразово використовував упродовж життя.

Ділові стосунки було перервано, коли у 1910 р. І.Огієнко залишив працю в “Записках...”, “розійшовшись із М.Грушевським у поглядах на методу праці” [11]. Проте їх особисте спілкування продовжувалося. Свідченням чому є листівка І.Огієнка від 6 січня 1914 р., в якій він вибачався, що не відвідав домівку М.Грушевського, бо невчасно отримав запрошення. Однак примирення було лише зовнішнім. Цих людей роз’єднували методологічного характеру суперечності, що відбивали світоглядні особливості кожного з них.

Другий, триваліший за цей конфлікт, стався 1917 р. Сутність його деякі дослідники зводять до особистої образи І.Огієнка на М.Грушевського через те,

що останній відмовився створити при УЦР Секретаріат ісповідань на чолі з Огієнком. Думаємо, це був лише зовнішній бік справи. Огієнка вразила фраза “Обійдемо без попів!” лише в контексті погляду голови УЦР на усунення церкви від державотворчого процесу.

Іван Огієнко і Михайло Грушевський як постаті непересічні переходили межу дріб'язкових особистих образ. За характером вони були де в чому схожі: обидва енергійні, працьовиті, мали твердий характер, незламну волю, непохитність в досягненні мети. Проте світоглядні цінності були різними. Пізніше це зазначав і сам Іван Огієнко [12]. М.Грушевський – прагматик, активний політичний діяч, член соціал-революційної партії, що церкви не визнавала. На думку ж Івана Огієнка, церква мала стати духовною підвалиною держави. Саме непорозуміння в поглядах на її роль і місце в суспільстві і розвело шляхи цих визначних діячів. Кожен з них працював на Україну, але кожен по своєму. Колосальна енергія цих двох людей була роз'єднана, що, певна річ, зменшувало потенціал української національної революції 1917–1920 рр.

Цілковитого розриву стосунків попри розбіжність поглядів не сталося. Було ще кілька зустрічей у 1919 р. На одній з них, обговорюючи майбутні перспективи, М.Грушевський висловив бажання емігрувати. І.Огієнко, за його спогадами, довго упрошував М.Грушевського залишитись. Ще у березні 1919 р. М.Грушевського було обрано почесним професором Кам'янець-Подільського українського державного університету. Тому йому пропонувалось “перебути непевний час при Кам'янецькім університеті, читаючи виклади й допомагаючи його науковій організації. Грушевський не погодився” [13].

Надалі зв'язки між ними, загалом ділового характеру, підтримувались спонтанно. У 1927 р. І.Огієнко одержав запрошення на участь в Ювілейному збірнику на честь Михайла Грушевського. В листі до Кирила Студинського від 15 травня 1927 р. І.Огієнко стурбовано прохав прояснити ситуацію, бо як “писав М. Грушевський, ... в нього якесь нещастя. Не знаю, що власне”. Коли в Галичину дійшли вісті про першу хвилю репресій в Україні, Огієнко впродовж 1927–1931 рр. не раз справлявся у К.Студинського, який був тісніше пов'язаний з Великою Україною, про долю М.Грушевського, який, із зрозумілих причин, обмежував стосунки з українською інтелігенцією за кордоном [14].

І.Огієнко високо цінував науковий доробок Михайла Грушевського, прийнявши в цілому його схему української історії. В цій галузі М.Грушевський був для вченого незаперечним авторитетом, хоч з деякими положеннями він не погоджувався. Як вже зазначалось, різний світогляд і

методологія наукового досліджу зумовили і різні погляди на причини Національно-визвольної війни 1648–1658 рр., Берестейську унію і, взагалі, на роль церкви в державі. Однак досить високо оцінив І.Огієнко значення М.Грушевського у національно-культурному відродженні України. “Михайло Грушевський, – писав учений, – своєю глибокоцінною всежиттєвою працею довів усьому науковому світові, що українська мова здатна бути мовою науки, як і всі інші мови, і ділом забезпечив українській мові право громадянства в науці” [15].

По-різному складалися стосунки І.Огієнка з колом української інтелігенції. Змінювались загальнополітична ситуація та обставини життя, з’являлися нові друзі, колеги і знайомі. Але, якими б неоднозначними не були стосунки, вчений ніколи не намагався поступитися тим принципом, що визначали сутність його життя: “Служити Богу і народові!”

Література

1. Огієнко І. Світлій пам’яті Івана Липи. 1919–1923 // Наша культура. – 1937. – Кн.8-9. – С.327.
2. Див. публікація листів: Тюрменко І. До проблеми датування деяких листів І.Огієнка до Л.Білецького // Велетень науки: Науковий збірник. – Вип. 2. – К.: КДУ, 1997. – С.97.
3. ЦДАВО України. Ф. 3876, оп. 1, спр. 52, арк. арк. 1.
4. Там само, арк. 32, 35.
5. Там само, ф. 3695, оп. 1, спр. 243, арк. 12, 35.
6. Там само, арк. 33.
7. Шелухін С. Критика нового наукового підручника історії України (Д.Дорошенка) // Дзвони. – 1934. – Ч. 4-6.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 1235, оп. 1, спр. 666, арк. 1-27.
9. ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 666, арк. 1-27; Огієнко І. Моє життя // Наша культура. – 1935. – Ч. 7. – С. 448.
10. ЦДІАК України. Ф. 1235, оп. 1, спр. 666, арк. 26.
11. Огієнко І. Моє життя // Наша культура. – 1935. – Ч.7. – С. 449.
12. Огієнко І. Рятування України. На тяжкій службі своєму народові. – Вінніпег: Волинь, 1968. – С. 9-10.
13. Міністерство народної освіти // Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – Ч. 31. – 1 серпня. – С. 1; Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура. – 1936. – Ч. 1. – С. 68.

14. Центральний державний історичний архів України, м Львів (ЦДАЛ України). Ф. 362, оп. 1, спр. 358, арк. 14-15, 28-28., 38, 41.

15. Іларіон Митр. Історія української літературної мови. – Вінніпег: видавництво “Наша культура”, 1949. – С. 199.